

VLAGYIMIR PROPP ÍRÁSAI A KERESZTÉNY FOLKLÓRRÓL ÉS GONDOLATAI AZ OROSZ KULTÚRÁRÓL

Amikor először olvastam a címben jelzett tanulmányokat, az volt a benyomásom, hogy a tudós tovább formálja az orosz kultúráról alkotott koncepcióját. Azóta nyilvánosságra kerültek új életrajzi adatok, a tudományos pálya alakulását kiegészítő publikációk, melyek bővítették a keresztény folklórról szóló írásainak tartalmát.¹ Ám még így is annak, aki az orosz folklórral foglalkozik, olvassa az orosz folkloristák munkáit, nem könnyű hozzájutnia Propp könyveihez. Például a híressé vált *A mese morfológiája*, melyet 1928-ban publikált, hazájában legközelebb 1969-ben jelent meg, J. M. Meletyinszkij utószavával. Ennél régebben, 1958-ban látott napvilágot a Roman Jakobson szorgalmazta amerikai kiadás, valamint új kiadásokban Angliában 1968-ban és 1970-ben Alan Dundes előszavával. Olasz nyelven 1966-ban adták ki, s közölték benne Propp válaszáat is Claude Lévi-Strauss-nak az 1968-as angliai kiadásról írt recenziójára.

A mese morfológiája eredetileg tartalmazott volna egy rövidebb formában megírt, a mese történelmi gyökereit kutató fejezetet is, de Viktor Zsirmunszkij javaslatára ezt a fejezetet külön publikálták a *Poetika* c. sorozat 1928-as kiadványában. Propp tovább dolgozott a témán, és a könyv 1946-ban jelent meg *A varázsmese gyökerei* címen a leningrádi egyetem kiadványaként. Ez az írás már a 30-as években készen volt, kézírata alapján védte meg Propp a nagydoktori disszertációját Viktor Zsirmunszkij, Dmitrij Zelenyin és Ivan Tolsztoj akadémikus opponálásával.

Az orosz agrárünnepek. Néprajztörténeti kutatás. A varázsmesék történeti gyökereinek kutatási tapasztalatai c. monográfia egy kerek esztendő paraszti ünnepeit foglalta össze. Újszerű koncepciója révén élénk tárul benne az ősi keleti szlávok anyaföld-kultusza. A termékenységét megtestesítő különböző ünnepek „szereplői”, ahogy a tudós nevezte őket, vagyis a szellemek, démonok közül kiemelésre kíváncsnak a téli napforduló álarcosai; farsangkor a női ruhába öltözött *bőséges maszlenyica úrnő* palacsintával és boros üveggel a kezében; pünkösdkor a feldíszített fiatal nyírfá és a titokzatos *ruszalkák* (akik a vízi halottakhoz kötődnek, fákon hintáznak, rózsamezőn szaladgálnak); a fiatal élő fák, meg a tűz és a víz a több nyári rítussal kísért Keresztelő Szent János napjához kapcsolódóan; őszi aratáskor a mezőn hagyott *apó* szakálla (az utolsó, le nem aratott kalászcsoomó, melyet földbe temettek). Mindezeknek sok európai szokással is felmerül a kapcsolata vagy párhuzama, és a tudós vitába is száll G. B. Frazer egyes tételeivel. Noha Propp könyve már a 30-as években készen volt, a kiadását csak 1963-ban tudta megvalósítani.

Nagyobb szerencséje volt az 1955-ben kiadott *Az orosz hősi eposz* c. könyvnek, melyben az orosz államiság szerveződését jelző epikus népekeket a szerző összehasonlítja az észak-szibériai népek epikus énekeivel. Az utóbbiak sokkal ősbibb társadalmi tudatról tanúskodnak. Propp munkája élénk vitát váltott ki, és érdekes eszmecsere alakult ki a közép-ázsiai eposzokat kutató Zsirmunszkij, valamint Meletyinszkij és Propp között.

---

¹ Martinova 2002.

A komikum és a nevetés problémái c. munka befejezetlen maradt, a kiadását a tudós felesége készítette elő a 90-es években.

És csak postumus kiadásban, 1976-ban jelentek meg Proppnak a különböző időkben publikált elvi jelentőségű tanulmányai tanítványa, Borisz Putyilov és Jeleazar Meletyinszkij gondozásában. Annak idején a 30-as, 40-es, 50-es években fontos volt a tanulmányok megjelenése, hiszen a marxista tanok szerint szükségtelenné vált az élő társadalmi szerveződések tanulmányozása falun vagy városban egyaránt, valójában maga az etnográfia is.

2002-ben Pétervárott az Aleteja Kiadó megjelentette *Az ismeretlen Propp* c. könyvet, amelyben a tudós hiteles életrajzát olvashatjuk, egy ifjúkori kisregényét, amely több önéletrajzi motívumot is tartalmaz, egy fiatalkori barátjával való levelezését 1953 és 1970 között, továbbá a szerző *Öregkori Naplóját*. Ám számunkra most a 70. születésnapján a tanszéken rendezett ünnepségen mondott beszéde a legfontosabb.

E könyv szerint Vlagyimir Jakovlevics Propp 1895. április 16-án született Pétervárott. Az apja, Johann Jakob Propp Volga-menti német telepesektől származott. Gazdag gabonakereskedő lévén egy nagy német cég megbízásából ő látta el az akkori Pétervár német pékségeit lisztel. A tudós édesanyja, Anna Elizabeth Beisel Németországból érkezett, nem tudott oroszul és a gyerekeivel – három fiúval és három lánnyal – németül beszélt. Az apa meg oroszul.

A jövődő tudóst a Szent Anna evangélikus templomban keresztelték meg Hermann Voldemar névre. Otthon a Propp gyerekeknek angol és francia nevelőik voltak, zenét tanultak.

A gyermek V. J. Propp iskolai hangversenyeken zongorázott. A zene élete végéig szenvedélye maradt, nemcsak gyakran járt a Zeneakadémiára, hanem otthon is egész zeneműveket tanult meg és játszott el. A német nyelvű híres gimnázium (a Péter cár idején a német bevándorlók által megszervezett első gimnázium) elvégzése után Propp német szakra iratkozott be a pétervári egyetemre. A harmadik évfolyamon átment az orosz–szláv szakra, aminek nem örültek a családban.

Egyik feljegyzésében ezt írta: „*Az egyetemen német irodalmat tanultam. Csakhogy az Oroszország iránti vonzalom, mely részben azért is volt, mert taszított az engem körülvevő német durvaság és korlátoltság, egyre erősebben jelentkezett. Ebbe az irányba húztak a tudományos ismereteim is. A háború elején átmentem az orosz – szláv szakra.*”² A háború kitörésekor az egyetemista Propp önkéntesnek akart állni, de az egyetemistákat nem sorozták be. Egy hathetes tanfolyam elvégzése után levizsgázott anatómiából, fiziológiából és sebészeti tárgyakból, és egy katonai kórházban dolgozott. *Az életfa* c. ifjúkori regényének a hőse is igyekezett segíteni, és ha lehet, csökkenteni a sebesültek kínjait. A fiatal szanitéc arról írt, hogy a katonák hihetetlenül férfiasan tűrték a műtéteket, (ez talán emlékeztette Tolsztoj krími háborúról szóló elbeszéléseire). 1918-ban Propp megismerkedett egy orosz ápolónővel és feleségül vette. Ahogy ő mondta, a háború és a szerelem segítették, hogy oroszra váljon. Ekkor fejezte be az egyetemet, és különböző iskolákban orosz és német nyelvet tanított. Később a Műszaki Főiskolán dolgozott, a Tervgazdasági Főiskolán pedig az idegen nyelvi tanszék vezetője volt.

---

² Martinova 2002. 8.

1921-ben beiratkozott a Petrográdi Teológiai Intézetbe, melyet három év alatt végzett el.³ Az Intézet nemcsak papokat vagy egyházi személyeket képzett, hanem nyilvános teológiai előadásokat, vallási köröket is szervezett. Propp már előtte is sokat olvasott, ismerte Vlagyimir Szolovjov filozófus műveit, Pavel Florenszkij atya, filozófus, teológus, természettudós írásait; utóbbinak az 1914-ben megjelent *Az alap-pillér és az igazság állítása. A pravoszláv teodicea kísérlete 12 levélben* c. műve megígérte. Szent János Evangéliuma és Leveli megváltoztatták az egész életét. Megértette az egyház szerepét az ember életében. Azt viszont, hogy mit jelent az egyház Krisztushoz viszonyítva, nem látta még tisztán.⁴

1937-ben Proppet meghívták az egyetemre, eleinte a német–francia tanszék-re, később a folklór tanszék-re.

A háború után, 1948-ban az ország vezetése „ideológiai offenzívát” kezdett és Zsdanov nemcsak Anna Ahmatova költőt és Mihail Zscsenko írórt ítélte hallgatásra, egyúttal megszüntetve két irodalmi folyóiratot Leningrádban, hanem kiterjedt a figyelmére az egyetemre is. Elbocsátotta a híres Borisz Ejhenbaum irodalomtudóst, Viktor Zsirmunszkij professzort, a folklór tanszéket vezető Mark Azadovszkij professzort, és bezáratta magát a folklór tanszéket is. Vlagyimir Propp professzor, noha erősen bírálta a nemrég megjelent *A varázsmese gyökerei* c. könyvéért, nem válaszolt a kritikára, és kénytelen volt átmenni az orosz irodalomtörténeti tanszék-re. Az infarktust azonban nem tudta elkerülni.

Propp a német tudását mindig értékesítette az egyetemen. Kedvelt szerzői műveit, Goethe *Faust*ját és Immanuel Kant írásait eredetiben olvasta és elemezte diákjaival. Goethe *Morfológiájából*, növényteni és osteológiai munkájából választott mottókat *A mese morfológiája* c. első könyve minden fejezete elé. Azt azonban nehezményezte, hogy műve angol fordítója ezeket önkényesen, „barbár módon” elhagyta az angol szövegben. „Minden tudomány koronája a törvényszerűségek kiderítése. Ezt hordozták a mottók... Külsőleg ezek nem kötődnek a könyv szövegéhez... A mottóknak azt kellett kifejezniük, amiről a könyvben nem beszélek. De mást is kellett, hogy kifejezzenek: a természet területe és az emberi alkotás területe nincsenek egymástól elválasztva.”⁵ – írta Propp *A mese strukturális és történelmi tanulmányozása* c. írásában (azaz Claude Lévi-Strauss-nak írt válaszában), amely előbb olaszul jelent meg 1966-ban, és tíz évvel később oroszul.

A tudós sajátos módszere, a különböző tudományos területek eredményeinek egymásra való vonatkoztatása akkor érthetetlennek tűnt. Viszont a 20. század második felében ez jellemző lett a filozófiai gondolkodásra.

A munkásságával foglalkozó kutatók említést tesznek Propp nyelvészeti munkáiról, aki írt például a névelőnek a német nyelvben betöltött funkcióiról. A nyelvészet iránti érdeklődés része volt a 20. század elején fejlődő új filológiai irányzatoknak. A tízes évek közepén a költészetben és a prózában a szimbolista művészi irányzatok mellett új törekvések is megindultak, az úgynevezett történelmi avantgarde irányzatai. Nagy megújulás jellemezte a poétika területét is: a kommunikatív hétköznapi és a költői nyelv közti különbség vizsgálata. Az 1910-es években Moszkvában működött az úgynevezett OPOJAZ (társaság az irodalmi nyelv költői funkciói-

³ Bovkalo 1995. 174.

⁴ Martinova 2002. 10.

⁵ Propp 1976. 134.

nak vizsgálatára) Roman Jakobson, Jurij Polivanov, Viktor Szklóvszkij közreműködésével. Pétervárott létrejött a Művészettörténeti Intézet Viktor Zsirmunszkij, Jurij Tinyanov, Borisz Ejhenbaum részvételével. Az új tudományos törekvéseket már a húszas években kemény kritika érte az ország vezető politikusai részéről. Trockij egész fejezetet szentelt ezeknek az irányzatoknak *Az irodalom és a forradalom* c. 1922-ben megjelent könyvében. Az új irodalom és művészet kutatói ellen az volt a vád, hogy az irodalmi művekben elszakítják a formát a tartalomtól, hogy csupán irodalmi fogásokkal foglalkoznak. Innen eredt a pejoratív elnevezésük is: „formalisták”. Az új irodalmi irányzatok a költemények és a prózai művek felépítésével foglalkoztak, megkülönböztették benne a „fabulát” (a valóságos sztorit) és a „szűzsét” (az anyagnak az író által elrendezett módját). „*A szépirodalmi mű születésének törvényszerűségei, az irodalmi műfajnak, mint egy dinamikus rendszernek a fejlődése*” állt a kutatások középpontjában. „*Közös törekvésük volt a művészi alkotásban tisztázni a forma szerepét, annak gyakran szervező, sőt domináló jelentőségét.*”⁶ Érthetetlen, hogy erről az orosz filológiai iskoláról még most is mint az orosz formalista iskoláról beszélnek. Claude Lévi-Strauss 1968-ban *A mese morfológiájának* angol nyelvű kiadása után a dicsérek mellett a mesehős funkcióinak hangsúlyozását érthetetlen formalista eljárásnak gondolta. Holott ő maga a mítosz gondolatvilágáról írt, az orosz tudós pedig a varázsmese szerkezetéről. A varázsmesét ezer szál köti a mítoszhoz és mégis más a narratív szerkezete.

A tudós 1967. december 20-án akár credo-nak is beillő gondolatát írta le a naplójába: „*Az irodalomnak soha nincs hatása az életre. És azok, akik úgy gondolják, hogy ilyen hatása van, vagy lehetséges, mélységesen tévednek. A Revizor nem hatott a korrupt emberekre, Tolsztoj írásai, felhívásai a kivégzések ellen nem akadályoztak meg egyetlen büntetésnek álcázott gyilkosságot sem. Az irodalom ereje az, hogy elővarázsolja bennünk a boldogság nagy érzését. Gogol nem attól nagy, hogy kinevette Hlesztakovot vagy Csicsikovot, hanem azzal, ahogyan azt csinálta. Így aztán mostanáig belélegezzük a boldogságot, amikor olvassuk őt. Ez a helyzet: nem MIT, hanem HOGYAN. A boldogság nemessé tesz minket, és ezzel felel meg. Minél erősebb a didaktika, annál gyengébb az irodalom hatása. A legnagyobbak sose oktattak ki, azok csak voltak.*”⁷

Az egyik Propp-kutató úgy véli, hogy a tudós számára „*a forma egy kódolt szellemi álláspont*” volt.⁸

A tudományos pályán való indulásáról leginkább maga a tudós beszélt 1965 tavaszán az orosz irodalmi tanszék ülésén, amikor a 70. születésnapját ünnepelték. Akkoriban demokratikus változásokat ígérő enyhébb szelek fújtak, beköszönt a rövidéletű „olvadás” korszaka. Propp a 20-as évek Oroszorszájáról beszélt, az azóta „leleplezett” tudományos irányzatokról, régi barátairól, akik korán kénytelenek voltak letérni a pályáról, avagy elpusztultak.

A szokásos jubileumi dicsérek ellenére az ünnepelt kijelentette, hogy nem is tett olyan sokat a tudományért. „*De amit tettem, csak azért tehettem, mert azok az évek, amelyekre a kutatóvá válásom esik, a húszas évek vége és a harmincas évek, a szovjet tudomány viharos fejlődésének éveit voltak a polgárháború után. Ez a hullám*

⁶ Kámán 1971. 318.

⁷ Martinova 2002. 316.

⁸ Ivanov 2005. 5. szám.

*felvitt engem a csúcsra. Meg akarom nevezni azokat az embereket, tudósokat, akik hatással voltak rám az egyetem elvégzése után.”*⁹ (A harmincas éveket, ezt a tudomány számára is egyre válságosabb korszakot a tudós nyilván az illendőség kedvéért fűzte hozzá. – K. E.)

Az első tudományos témájával, a varázsmese struktúrájával foglalkozó elgondolásával kapcsolatban fölkereste az Orosz Földrajzi Társaság Néprajzi szakosztályán „a sokat ígérő cím alatt működő Mesebizottságot”, melyet Szergej Oldenburg vezetett. Az ismeretlen német nyelvtanárt meglepte, ahogyan az akadémikus fogadta. „*Ez a nagy volumenű, világsszerte ismert tudós, kiváló orientalista*” olyan tulajdonsággal rendelkezett az emberi kapcsolatok területén, amit a látogatója „*a szív nagy kultúrájának*” nevezett. Ráadásul Oldenburg „*rajongott a meséért. Ezt szerette talán a legjobban a világon.*”¹⁰ A kis létszámú Mesebizottság havonta kétszer-háromszor ülésezett az akadémikus dolgozósobájában, és Propp előadást is tartott ott. „*Az ottani előadások, beszélgetések, ragyogó összefoglalások, amelyeket Oldenburg adott, az én tudományos és emberi iskolámmá váltak, itt cseperedtem fel mint tudós.*”¹¹

Egy másik tudományos társaság, ahova eljárt Propp, a Művészettörténeti Intézet, az úgynevezett orosz formalisták pétervári fellegvára volt. Ott működött a folklórral és a régi orosz irodalommal foglalkozó szeminárium Vlagyimir Peretc akadémikus vezetésével, akinek óráit a tudós már az egyetemen is látogatta. Az akadémikus lett az egyik opponense Propp első disszertációjának (*A mese morfológiája*) a védésén, sőt nagy recenziót is írt e könyvről. Ebbe a körbe Proppet Zsirmunszkij vezette be.

A harmadik társaság, ahová a fiatal tudóst Dimitrij Zelenyin vezette be, az Élő Múlt szekció volt a Veszelovszkij nevét viselő Intézetben, amely a keleti és nyugati nyelvek és irodalmak összehasonlításával foglalkozott. Ezt a folklórral és néprajzzal foglalkozó szekciót Zelenyin vezette. Az ülésekre, ahol ötvennél is többen szoktak összejönni, Propp olyan híres tudósok előadásait hallgathatta, mint Sztruve akadémikus, Frank-Kamenyckij, Lev Sternberg, Pavel Szimoni, Vlagyimir Bogoraz-Tan, E. K. Pekarszkij – a két utóbbi neves Szibéria-kutató.

E jubileumi beszédében Propp hangsúlyozta, hogy a tudományos intézményeknek nem volt előre elkészített terve. Az alkotó kezdeményezés olyan nagy volt, hogy csak nehezen lehetett időpontot kapni az előadáshoz. Ilyen „posztgraduális képzés”-ben vehetett részt a fiatal tudós, itt érlelődött jellegzetes elméleti érzékenysége, csiszolódtak az elemzési módszerei. Arra is választ kapunk, miért a folklórt válasz-

---

⁹ Martinova 2002. 359.

¹⁰ Martinova 2002. 360.

Oldenburg Szergej F. nagyapja – egy német tábornok, aki Péter cár szolgálatába szegődött. Az apja is magas beosztású tiszt, aki egy Bajkálon túli kozákegységben tevékenykedett. Oldenburg Sz. F. Csita város környékén született. A pétervári egyetem Keleti nyelvek szakán szanszkrit és perzsa nyelveket tanult. Ezután 3 évig dolgozott Párizs, London, Cambridge könyvtáraiban buddhista kéziratokon. A témája a régi India története, vallása, költészete, művészete volt. Az első disszertációja a Buddha reinkarnációiról szóló narratívok, hatalmas buddhista mesekincs volt. 25 évig (1904 és 1929 között) volt az Orosz Tudományos Akadémia titkára. 1897-től szerkesztette a Bibliotheka Buddhikát. Több tudományos kutatóúton járt Tibetben, Közép-Ázsiában. 1917-ben az első Ideiglenes kormány kultuszminisztere.

¹¹ Martinova 2002. 360.

totta kutatásai területének. Abban találta meg az általa nagyra becsült orosz kultúra gazdag forrását. Arra is felhasználta ezt a megszólalási lehetőséget, hogy ne csak a századelő tudományos életének gazdagságáról beszéljen, hanem a harmincas években száműzött, elnémított kollégáiról is.

Nem meglepő, hogy 1968-ban az angol nyelven megjelent *A mese morfológiája* elolvasása után Claude Lévi-Strauss így nyilatkozott a könyv szerzőjéről: „*Ami mindenk előtt megdöbbsent Propp munkájában, az a későbbi kutatásoknak ugyan-ezen a területen való előrejelzése. Azok, akik 1950-ben kezdtek foglalkozni a szóbeli művészet strukturális elemzésével, noha nem ismerték Propp kutatásait, amelyeket ő már negyedszázaddal azelőtt végzett, csodálkozva találnak munkájában formulákat és egész mondatokat, amelyeket egyáltalán nem tőle kölcsönöztek. A kiinduló szituáció fogalma, a mitológiai matrica összehasonlítása a zenei kompozíció szabályaival, az, hogy a szöveget egyszerre kell olvasni vízszintesen és függőlegesen, az állandó hivatkozások a helyettesítő fogalmak csoportjára és transzformációjukra, hogy megoldhassuk a nyilvánvaló antinómiát a szóbeli eleven forma és a tartalom változékonysága között – mindezek olyan előrelátásai, melyek mélysége és prófétikus jellege kiváltja mindnyájunk rajongását és elismerését Propp iránt, akik folytatói lettünk, anélkül hogy tudtunk volna róla.*”¹² Ezzel együtt a mesehősök funkcióiról mint egy számára érthetetlen formalista eljárásáról beszélt. A mítosz gondolatvilágának híres kutatója nem ismerte Proppnak *A varázsmese történelmi gyökerei* c. könyvét, amely *A mese morfológiájával* együtt született. Azt sem vette figyelembe, hogy az orosz tudós mesékről írt, amelyeknek mélyek a mitológiai gyökerei, mégis későbbi idők képződményei, más a narratív struktúrájuk is.

Propp szívesen dolgozott különböző műfajokhoz tartozó művek elemzésén, ha közös téma vagy közös konfliktus fordult elő bennük. Ilyen volt az első nagy tanulmánya, ahol a keresztény folklórművek, a szentekről szóló középkori legendák álltak a tudós figyelme középpontjában. A tanulmány az incestussal, az apa meggyilkolásával, és minden valószínűség szerint a 30-as években (különösen a pszichoterápiában) népszerű Ödipusz-komplexussal foglalkozott.

Ezt a témát gazdag folklórantag bevonásával vizsgálta: az ősi afrikai zulu meséknek, a belorusz, ukrán, orosz meséknek, a dél-amerikai indiánok legendáinak, különböző népek balladáinak az anyagát vetette össze. Figyelme középpontjában ugyanúgy, mint Sigmund Freud munkáiban, Szophoklész tragédiája állott, amelyet összehasonlított a görög mítoszokban előforduló motívumokkal, mint pl. az orákulum jövendölése, a gyermek eltávolítása, a nevelőszülők cselekedetei, a titok kiderítésének a módja, a menekülés, az apa meggyilkolása, a Szfinksz kérdései, az anyával való házasság, a városra zúdult bajok és a hős leleplezése. Az orákulum motívuma egyáltalán nem jellemző a mesékre, és a tudós szerint ez a narratív indulás az elbeszélés végétől származik. Az apa és a fia ellenségeskedése különböző népek meséiben többféle módon jelentkezik, amikor hol az apa a pozitív szereplő, hol a fiú. Ebből arra lehet következtetni, hogy az ellenségeskedésük nem az emberi pszichikum állandó jellemvonása. Szophoklész a tragédiáját tudatosan szerkesztette. „*Az egész tragédia az epikus tradíció egy momentumának kibontakozásán alapszik - a leleplezésén. A tragédia éppen a ráeszmélésen alapszik... A búcsú jelenete talán a legmeggrázóbb az egész*

¹² „Szemiótika”, Moszkva, Nauka k.1983. 411.

tragédiában, az ember születése benne, az ember születésének pillanata az európai történelemben.”¹³

Ebben az írásban (*Ödipusz a folklór fényében*) Propp érdekes hipotézissel áll elő. G. B. Frazer *Az aranyágban* a megöregedett király megöléséről, jobban mondva, a feláldozásáról írt, de megemlíti, hogy a mesében ez „a fele királysága” átengedésével oldódik meg. Propp szerint az öreg király meggyilkolása és a tragikus apagyilkosság között narratív „átfedés” van. „*A folklór szembesítése a történelmi valósággal a folklorisztika egyik legfontosabb feladata. Nem arról van szó, hogy bizonyos megfeleléseket találunk a folklór egyes elemei és a történelmi múlt egyes eseményei között. Arról van szó, hogy a történelemben megtaláljuk azokat az okokat, melyek magát a folklórt és annak egyes szüzséit hívták életre.*”¹⁴ A nagy folklóranyag motívumainak összevetéséből ezt következtette: „*A szüzsé nem jön létre a társadalmi berendezkedés egyenes tükrözéseként. A két egymást felváltó rendszer összeütközéséből, ellentmondásaiból keletkezik. Követni ezeket az ellentmondásokat, hogy Mi ütközött Mivel a történelmi valóságban, hogyan szüli az összeütközés a történelmi szüzsét – ez a mi feladatunk.*”¹⁵

A tudós szerint nem az apa megölése volt az elsődleges, hanem az öreg király megölése. „*Ez engedi meg, hogy kimondhassunk egy hipotézist, hogy a szüzsé a történelemben létezett harcból – a hatalomért való harcból*”, még pontosabban: „*a hatalom öröklése két formája összeütközéséből született. A vő ellenségessége az após iránt ott van az amerikai indiánok mítoszaiban. Ellenben az apa és a fia ellenségeskedése teljesen hiányzik belőlük.*” Európában – jegyzi meg a kutató – a király-apa és a fia ellenségeskedése, sőt a király megölése még a 19. században is előfordul. „*De a szüzsé nem innen ered. Új társadalmi viszonyok nem hoznak létre új szüzsét, hanem átviszik a régi konfliktust az új viszonyokra: a fiú-örökös a vő-örökös helyébe lép, átveszi tőle az apa iránti gyűlöletet és az apa meggyilkolását. Így keletkezik az apagyilkosság motívuma a folklórban.*”¹⁶ Ezt a tanulmányt a szerző csak 1944-ben tudta publikálni az egyetemi „Tudományos feljegyzésekben”.

A tanulmányban érdekesek a tudós megjegyzései az incestus-motívum előfordulásáról a középkori keresztény legendákban, melyek az úgynevezett népkönyvekben (a ponyvairódalomban) fordultak elő. A keresztény erkölcs szempontjából ábrázolt konfliktus új narratív formákat hoz létre, melyek közül a szerző négyet választ: a krétai Andrásról, a Gergely pápáról, a Júdásról szóló legendákat és Albánról szólót.

Már *Az orosz agrárünnepek* c. munkája végén ezt írta: „*Ahogy a középkori Oroszországban a vallásos világnézet és gondolkodás alapján nagyszerű építészeti és festészeti műveket alkottak meg, ugyanúgy az ősi paraszti elképzelések alapján a földről és annak az emberi élettel való kapcsolatáról keletkezett jelentős énekkincs.*”¹⁷

Élete végén a tudós egy nagy tanulmánnyal készült el, Szent Györgynek a 12. századi orosz városok templomainak freskóin, az ikonokon, valamint a népi epikus énekekben való ábrázolásáról. Az összegyűjtött anyaga alapján (a tudós 130 szüzséről

¹³ Propp 1976. 276, 298.

¹⁴ Propp 1976. 258.

¹⁵ Propp 1976. 262.

¹⁶ Propp 1976. 267.

¹⁷ Propp 1985. 144.

beszél) egy „történelmi szűzsé-tudomány” kiépítését, a különböző narratív formák történelmi vizsgálatát tervezte.¹⁸

Élete utolsó éveiben több feljegyzést olvashatunk régi orosz városokba tett utazásairól, érdekes fejtegetéseit az orosz ikonokról. Így az 1968. július 23-i napló-feljegyzésében olvassuk: *„Az orosz ikonokat sík felületekre festették, nem a valóság-ból indul ki, és így kerül a vászonra. A síkon kialakuló viszonyulásokból ered. Az orosz középkori faszobrászati kísérletek kezdetlegesek. Más az ikonok elve.”* Egy más feljegyzésben: *„Lassan nézegetem az ikonokat. A szimmetria törvénye bennük ugyan-az, mint a természetben. Ez külső, mechanikus, fiziológiai törvény. Egy falevél, az emberi test, a zene törvénye. Rajta keresztül, benne van az élet. Amikor nézed ezeket a mintegy mozdulatlan vonásokat, vállakat, szemeket – hirtelen tárul fel a belső mély élet, amely mély, magasztos és gyönyörű. Feltárul a szellem. És hirtelen megtörténik a csoda... A szimmetriát felbontja a mozdulat. Ez a legmagasabb és a legtökéletesebb. Így nyílik meg előttünk a lélek, a legmagasabban, a legszebben megnyílik az élet.”*¹⁹ A Szerгий kolostor látogatása után feljegyzi: *„Meglep a régi oroszok képessége, hogy magasztos világban éljenek, ami egyáltalán nem zárja ki a hétköznapi és mégis azt a harmóniát, azt a ritmust kölcsönzi neki, amely a régi orosz életet jellemezte. Ez nem jelenti azt, hogy vissza kell térnie, de volt benne valami, ami mélységesen hiányzik nekünk.”*²⁰

Vlagyimir Propp professzor úrról a legtöbbet a naplójából, levelezéséből és a jubileumi tanszéki ülésen elmondottakból tudjuk meg. *„Régebben az alkotó munkát a legkedvezőbb körülmények között végeztem. Ezzel együtt kevesebbet csináltam, mint amennyit tudtam volna, vagy köteles lettem volna megcsinálni. Miért tettem olyan keveset? Azt mondják, hogy a tudomány, az hőstett, az munka. Hogy munka, az így van. Nagy, kitartó, intenzív munka. De hogy hőstett is, ez nem illik hozzám. A tudomány, az szenvedély és ráadásul olyan, amellyel születni kell. Szenvédélyekben az ember nem mindig szabad. Ha elfog a szenvedély, megszállottá válsz. És akkor dolgozhatsz egész nap és éjjel-nappal is. Az alkotó munkát csak szenvedélyből tudtam elvégezni, ihletből. Elszállt az ihlet, és nem áll össze a munka. Nem mindig tudtam szenvedély nélkül, hidegen, szisztematikusan dolgozni, ahogy ezt mások tudják. És ez az én hibám. De a tudomány nem az egyedüli szenvedélyem. Szerettem és szeretek tanítani.”*²¹ És egyre gyakoribbak a következő bejegyzések a tudomány degradálódásáról, arról, hogy érdektelenek számára a rossz dolgozatok. Egy részlet az 1965. február 2-i naplóbejegyzésből: *„Megbeszéljük Septajevet (a disszertációját – K. E.). Ahogy szokták, dicsérik. Felszólalok teljes megsemmisítése céljából. Előre eldöntöttem a h a n g n e m e t. Régebben éles hangú voltam és gunyoros. Most kidolgoztam magamnak egy barátságos hangnemet. Sűgva megkérdezem Guszevet: „Nem bántottam meg őt?” Guszevnek kikerekedik a szeme: „Ugyan. Maga nagyon kedves volt.” Septajev köszönés nélkül megy el, csak nekem szorongatja sokáig a kezemet és nagy köszönetet mond. Én meg másra gondolok. Engem nem érdekelnek a rossz munkák.”* Itt első alkalommal nem értek egyet Propp tanár úrral, mert nem csak a „baráti hangnemet” köszönte meg a sikertelenül járt disszertáns. A tanár úr „megsemmisítő

¹⁸ Propp 1973. ; Martinova 2002. 225.

¹⁹ Martinova 2002. 327, 324.

²⁰ Martinova 2002. 225.

²¹ Martinova 2002. 362.

kritikájá"-ban esetleg először hallotta meg azokat a tanácsokat, hogyan kellett volna tudományos igényességgel kifejtenie a kiválasztott témát. Nem is lehetett másképpen, mert Propp professzor úr szerette a tudományát.

A fent idézett rész, mint a naplóban egyre gyakrabban, német nyelvű megjegyzéssel zárult: „*Alles das denke ich in gelehrter Sitzung, die Ellenbogen in die Knie und das Gesicht in die Hände gestützt. Ich weiss nicht, ob die Brust sich weitet oder engt, ich weiss nur, dass ich eine solche Sehnsucht empfinde, dass mein ganzes Wesen übergeht in Fälle, auf deren Grund eine fürchterliche Verzweiflung nistet. Aber ich gebe mich diesem Gefühl ganz restlos hin und nur in dieser Restlosigkeit ist meine Rettung.*” (Minderről egy tudományos ülésen gondolkozom, könyökömet a térdemre, arcomat a tenyeremre téve. Nem tudom, tágul-e a mellkasom vagy összehűkül, csak azt tudom, hogy olyan bánatot érzek, amivel az egész lényem megtelik, és a mélyében félelmetes kétségbeesés fészkel. Mégis maradéktalanul adom át magam ennek az érzésnek, és csak ebben a maradéktalanságban van a megmentésem.)²²

Sok mindent nem tudunk Propp professzor úrról. Tudjuk például, hogy 1932-ben egy barátja disszidálása miatt börtönbe zárták 11 (vagy 76?) hónapra. Az emberek nem szívesen adják be a Puskin Házban őrzött Propp-archívumba a leveleit. Nem tudjuk, megmaradtak-e az Orosz Földrajzi Társaság üléseinek a jegyzőkönyvei, nem írt erről még senki. A munkái alapján is látjuk, milyen szoros barátság kötötte Proppot az Ókortudományi tanszék tanáraihoz, Ivan Tolsztoj akadémikushoz, akinek a görög folklóról és néprajzról szóló írásait barátja halála után Propp válogatta és adta ki. Egy véletlenül meglesett találkozásáról is mesélnek Olga Freidenberg professzorral az egyetem hosszú könyvespolcos folyosóján, amikor Propp tanár úr gálánsan lekapta fejéről nem létező tollas kalapját és mélységes meghajlással köszöntötte kolléganőjét, az antik folklór és a régi görög irodalom kiváló szakemberét. Olga Freidenberg nevét inkább az unokaöccsével, Borisz Paszternak költővel folytatott levelezéséből ismerik az orosz szakos tanárok.

Számunkra ennél is több érdekes felfedezést rejt Vlagyimir Propp barátsága és együttműködése Dimitrij Zelenyin akadémikussal. A finnugor (votják, azaz ud-murt) származású Zelenyin vontá be a fiatal Proppot a keleti és nyugati nyelveket és irodalmakat vizsgáló tudományos társaságba, ugyancsak ő volt akadémiai doktori disszertációjának egyik opponense. Talán tőle származik az ötlet, hogy az orosz epikus énekeket az észak-szibériai népek epikus kincsével kell összevetni. A téma – a mintegy másfélezer éve egymás mellett élő keleti szlávok és finn-ugor népek kultúráinak összehasonlítása és kölcsönhatása – biztosan érdekelte Proppot. Bizonyos párhuzamokat lehet látni a két tudós munkái között a harmincas években is: a keleti szlávok halotti kultuszának, az ősök tiszteletének vizsgálatát Zelenyin, a termékenység erőinek szerepét a rítusokban és az ünnepek szerkezetében az oroszoknál Propp munkásságában. Ahogy kirajzolódik Propp eszmei köre, jobban látjuk a különböző népek kultúrájának nagyságát. Van, ami emlékeztet minket egy másik embernek az orosz kultúrához való vonzódására. Rainer Maria Rilke is szerette a 20. század eleji orosz kultúrát, meglátogatta Lev Tolsztojt a Jasznaja Poljana-i birtokán, csodálatos költői tehetsége az Igor-ének verses fordításához segítette német ajkú olvasóit, s élete végig

---

²² Martinova 2002. 305.

tartott két orosz költővel a barátsága és levelezése – Marina Cvetajevával és Borisz Paszternakkal.

IRODALOM

BOVKALO A. A.

- 1995 *Propp i Bogoszlovskij Petrogradskij Institut*. Etnograficeszkije tyetragyi. Vipuszk 8. Szt.Peterburg.

IVANOV A. A.

- 2005 *Podnyavsjij percsatku* (Aki felemelte a kesztyűt). Vesztnyik St. Petyerburgszkogo Unuverszityeta. (A Szent-Pétervári Egyetem híradója) 8, 10–11, 14–15. Internet

KÁMÁN Erzsébet

- 1971 *Nyekotorije cserti lityeraturnogo analiza v rannijih sztatyjah J. Tinyanova i B. Ejhenbauma* (Az irodalmi elemzés vonásai J. Tinyanov és B. Eihenbaum korai írásában). *Studia Slavica Hung.* XVII. 3.
- 2000 Az ünnep paradigmája M. Bahtyin és V. Propp írásaiban, in: BALÁZS Géza et al. szerk. *Folklorisztika 2000-ben*. ELTE BTK, Budapest, 632–644.
- 2001 A „Jegorij, a királylány és a kígyó” c. orosz énekek, in: BARNÁ Gábor szerk. *Nyisd meg, Uram, szent ajtódat. Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. Szt. István Társulat, Budapest

MARTINOVA A. N. szerk.

- 2002 *Nyeizvestnij Propp* (Az ismeretlen Propp). Tudományos kiadás. Aleteja k., Szt. Peterburg.

PROPP V. J.

- 1928 *Morfologija szkazki*. (A mese morfológiája). Petrográd.
- 1928 Transformacija volsebhij szkazok. (A varázsmese transzformációja) in: *Poetika. Vremennyik otgyela szlovesznih iszkussztv. IV.* (Poétika. A szóbeli művészetek IV.)
- 1946 *Isztoriceszkije kornyj volsebnaj szkazki*. (A varázsmese történelmi gyökerei). Izdatelsztvo LGU, Leningrád.
- 1955 *Russzkij geroiceszkij eposz*. (Az orosz hősi eposz) Nauka, Moszkva.
- 1963 *Russzkije agrarnije prazdnjiki* (Az orosz agrárünnepek). Nauka, Moszkva.
- 1969 *Morfologija szkazki*. (A mese morfológiája) Moszkva.
- 1973 *Zmejeborsztvo Georgija na mosztu* (Szent György harca a sárkánnyal a hídon). in: *Folklor i etnografia russzkogo Szevera*. Leningrád.
- 1976 *Folklor i gyejsztvityelnosztj*. (A folklór és a valóság. Tanulmányok) Glavnaja redakcija Vosztocsnoj literatury, Moszkva.

PROPP, Vlagyimir

- 1958 *Morphology of the Folktale* with the Introduction of S. Pirkova–Jakobson. Bloomington.
- 1966, 1969 *Morphologia delli fabula*. Con un intervento di Claude Levi–Strausse e una Replica delli autore. A cura di Gian Luigi. Bravo. Torino.
- 1968, 1970 *Morphology of the Folktale*. Second Edition. Revisited and edited with the Preface of L. A. Wagner. New Introduction by Alan Dundes. Austin–London.

PROPP, Vladimir

- 1976 *A mese morfológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- 1995 *A mese morfológiája*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest.
- 2005 *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.